

ПОХОДЖЕННЯ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ НАЗВИ

*ТУКУ, -ЪВЕ

Стосовно походження назви *тиква*, яка поширена в різних групах слов'янських мов, у сучасному мовознавстві сформувалися дві основні версії: 1) псл. **туку*, *-ъве* пояснюється у зв'язку з гр. *σίκος, σίκωος* «огірок»; 2) псл. **туку* зводиться до **тукати* «штовхати; вдаряти; встромляти; торкнутися». Перша етимологія набула більшого поширення, але залишається досить вразливою з формально-фонетичного погляду. Друга переконливіша з формального боку, але не знайшла надійного семантичного обґрунтування, через що рідше береться до уваги фахівцями. У статті аргументується автохтонне походження назви *тиква* у зв'язку з псл. **тукати*, для чого залучаються нові діалектні, ономастичні та культурологічні свідчення з української та інших слов'янських мов.

Ключові слова: тиква, тикати, назва, праслов'янський, походження, етимологія.

Назва рослини родини гарбузових (*Lagenaria Ser.*) і плоду цієї рослини (*Cucurbita*) *тиква* відома в усіх групах слов'янських мов: укр. *тиква*, рос. *тыква*, болг. і макед. *тиква*, сrb., хорв. *тїква*, слн. *tikva*, ч. *tykev*, слц. *tekvica*, п. *tykwa*, друс., ст.-сл. **тыкы**, а в деяких із них, у тому числі давньоруській і старослов'янській, це слово має також значення «посудина для води, вина», «кругла посудина з вузьким горлом»¹. Що ж до походження цього загальнослов'янського іменника, який фіксується ще в старослов'янських пам'ятках (ст.-сл. **тыкы**), то воно й досі залишається остаточно не з'ясованим, хоч установити етимологію зазначеного слова спеціально чи у зв'язку з іншими назвами пробували ледь не всі провідні слов'янські та європейські етимологи XIX і XX ст.: Ф. Міклошич, П. Кречмер, А. Мейє, О. Брюкнер, О. Преображенський, С. Младенов, В. Махек, М. Фасмер, Й. Голуб і Ф. Копечний, Я. Ростафінський, В. Георгієв, П. Скок, К. Йохансон, А. Фіцк, В. Хен, О. Шрадер, К. Кнутсон, А. Вальде, Ю. Покорни та ін., переважно пов'язуючи його з гр. *σίκος* і лат. *cucumis* «огірок»². Більшість із них визнавала ст.-сл. **тыкы**, як і псл. **туку*, запозиченням з відповідних античних держав і дискутувала щодо індоєвропейського чи неіндоєвропейського походження цієї назви південної рослини в давньогрецькій, латинській та інших давніх мовах. Разом з тим навіть остаточно з'ясування етимології гр. *σίκος*, *σίκωος*, лат. *cucumis* та інших споріднених назв ще не дає відповіді на питання про походження псл. **туку* й ст.-сл. **тыкы**, бо з погляду порівняльно-історичної

¹ Черных П. Я. Историко-этимологический словарь русского языка : В 2 т. — М., 1993. — Т. 2. — С. 275; Этимологичний словник української мови : В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук. — К., 2006. — Т. 5. — С. 566.

² Див.: Гиндин Л. А. Этимологии старосл. *тыкы*, др.-рус. *тыкъвъ*, *тыкъва* // Этимологические исследования по русскому языку. — М., 1962. — Вып. 2. — С. 82–89.

фонетики неможлива чи дуже сумнівна спорідненість початкових приголосних та основ у цілому в зазначених слов'янських і неслов'янських назвах, про що заявляли ще П. Кречмер, А. Мейє, О. Преображенський, М. Фасмер та ін.³ Як наслідок, окремі етимологи шукали пояснення цьому або в запозиченні розглядаваної назви індоєвропейцями з неіндоєвропейських (середземноморських) мов, або в автохтонному походженні псл. **tyku*. Остання позиція представлена в етимологічних словниках О. Брюкнера⁴, Й. Голуба й Ф. Копечного⁵, але найповніше обґрунтування вона знайшла в другій частині статті В. Ілліча-Світича «К етимологии слов *морковь* и *тыква*» у зв'язку з псл. **tykati*⁶. Спроба О. І. Соболевського, К. Бругмана та інших пов'язати розглядаваний апелютив з псл. **tyl*, **tukъ*, лит. *tūkti* «жиріти, гладшати» приваблива із семантичного погляду (мотиваційна ознака — товсті гладкі овочі), але виявилася малопереконливою через відсутність у слов'янських мовах рефлексів з основою **tyk-*, які б зводилися до праслов'янського гнізда **tyti* «гладшати, набухати»⁷.

Своєрідне узагальнення щодо етимології ст.-сл. **ТЫКЫ**, друс. *тыкъвъ*, *тыкъва* зробив одразу після виходу статті В. Ілліча-Світича Л. А. Гіндін, проаналізувавши всі основні праці з цієї проблеми і запропонувавши нове індоєвропейське обґрунтування походження назви. На думку автора, який розвинув й уточнив версію В. Георгієва, суперечливість попередніх пояснень знімається визнанням реальності так званої пелазгської мови як особливої індоєвропейської мови догрецького субстрату, в надрах якої відбувалися такі фонетичні процеси, які пояснюють структуру різних рефлексів у діалектах античних мов, звідки слов'яни запозичили зафіксоване в пам'ятках **ТЫКЫ**. У зв'язку з цим виводиться досить складний ланцюжок розвитку аналізованої назви: іє. *set*-корінь **k'ū-* «пухнути, здуватися і т. ін.» > іє. **k'ūkū-* > пелаз. **Pūkū* як назва рослини з «пухлим» плодом і листям, подібним до фігового > гр. *тyкoв*, діал. *тūкoв* > гр. *σyкoν*, *σyкéα*, діал. *σūкoν* «плід смоківниці, фіги» > гр. *σūкoς* > гр. *σίκyς*, *σίκyоς*, *σίκyός* «огірок», *σίκyα* «тиква або диня», що з урахуванням пелазгсько-фракійської діалектної основи пояснює ст.-сл. **ТЫКЫ** та всі його паралелі в слов'янських мовах, але залишає неясним споріднене вірм. *tūz*, яке запозичене правірменами від фракійців на Східних Балканах⁸. Тим самим Л. Гіндін підтвердив відоме припущення про спорідненість гр. *σίκyς* «огірок» і лат. *ficus* «смоква, фігове дерево», яке вважається запозиченням з пелазгської мови⁹, додатково аргументував семантичний і культурно-історичний аспекти раніше висунутої етимології цієї назви як індоєвропейської, але так і не зняв сумнівів щодо фонетичної природи слов'янського відповідника *тиква*, які визнаються всіма сучасними етимологічними словниками слов'янських мов. Що ж до згадуваної статті В. М. Ілліча-Світича, то у формі примітки він назвав цю працю лише «спробою пояснити походження назви тикви на слов'янському ґрунті»¹⁰, давши зрозуміти, що така позиція позбавлена серйозних підстав. Аналогічну думку стосовно етимології Ілліч-Світича висловив і чеський учений В. Махек¹¹, який не сприймав у ній семантичної мотивації ознакою «тикви садять найчастіше біля

³ Там же.— С. 82.

⁴ *Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego.*— Warszawa, 1974.— S. 588–589.

⁵ *Holub J., Kopečný F. Etymologický slovník jazyka českého.*— Praha, 1952.— S. 399.

⁶ *Иллич-Свитыч В. М. К етимологии слов *морковь* и *тыква* // Этимологические исследования по русскому языку.*— М., 1960.— Вып. 1.— С. 21–26.

⁷ *Етимологічний словник...*— С. 566–567, 575.

⁸ *Гиндин Л. А. Знач. праця.*— С. 84–89.

⁹ Там же.— С. 88.

¹⁰ Там же.— С. 83.

¹¹ *Machek V. Etymologický slovník jazyka českého.*— Praha, 1968.— S. 664.

тинів або ж поряд з ними втикають палиці, щоб плоди висіли й були правильною формою»¹².

У свою чергу, В. Ілліч-Світич аргументовано спростував генетичний зв'язок між гр. *σίκος, σίκυος* «огірок» і псл. *tyku, довівши його неможливість з формально-фонетичного погляду. Він звернув увагу на знак питання в словнику О. Брюкнера, який стосувався зв'язку псл. *tyku й п. *tyka* «палиця, тичина», розвинув це припущення й обґрунтував дериват як віддієслівний. На думку вченого, «іменне утворення від *tykati (ітератив до *tykati, tykq*, що споріднене з гр. *τύκος* «мотика», *τυκίζω* «підрізати», двн. *dūhen* «натискувати») *tyka «встромлена в землю палиця, тичина» відновлюється на основі п. *tyka, tyczka*, бр. *тычка*, укр. *тичина*, рос. *тычина*»¹³. Наявність у слов'янських мовах рефлексів псл. **tyk-* і **tyk-* пояснюється пізнішим розвитком в останньому значення «тиква» та його контамінацією з попереднім. Свій висновок автор підкріплює вагомим мовним і позамовним матеріалом, доводячи думку про південнослов'янське зародження назви рослини *тиква* та її плода з наступним поширенням цього слова в західних, а потім і в східних слов'ян¹⁴.

Своєрідне замкнене коло, зумовлене формально-фонетичною вразливістю однієї позиції та семантичною непереконливістю іншої, на наш погляд, можна розірвати, якщо врахувати специфіку засвоєння пізніми праслов'янами тикви, яка поширювалася до античних європейських народів з півдня, а від них на Балкани та в Північне Надчорномор'я до слов'ян через можливе посередництво фракійців. Суть цієї специфіки полягає в тому, що відповідно оброблений плід тикви запозичувався давніми слов'янами насамперед як зручна природна посуда для перевезення й збереження питної води, вина, деяких сипучих продуктів, що завозилися з Греції, давньогрецьких полісів у Північному Надчорномор'ї, Римської імперії та Балканського півострова. Як відзначає з посиланням на Я. Ростафінського Л. Гіндін, «факт досить раннього запозичення, очевидно, пояснюється тим, що тиква для народів, які стояли на ранніх ступенях розвитку, мала величезне значення як посуда для збереження й перенесення рідини та сипучих продуктів»¹⁵, адже для приготування різного роду каш пізні праслов'яни традиційно вирощували зернові культури: просо, жито, пшеницю, ячмінь, гречку, горох тощо¹⁶. Саме в цій культурно-історичній площині необхідно шукати відповідь на питання про походження слов'янської за мотиваційними ознаками й асоціативними зв'язками назви *тиква*.

Як відомо, найпоширенішим способом виготовлення посуду давніми народами було видовбування чимось гострим необхідного заглиблення у відповідному шматку твердого матеріалу: дерева, каменя тощо. Так чинили праслов'яни ще задовго до запозичення неприродної для їхніх земель середземноморської рослини, позначаючи словом *tyku, род. відм. *tykьve (< псл. **tykati, *tyknoti* «тикати, втикати; торкати, штовхати; колоти; давити»¹⁷) посуд, інші вироби, географічні об'єкти, що штучним чи природним шляхом видовбувалися (буквально «втикувалися») і використовувалися як відповідної форми ємність, яка наповнювалася рідиною чи речовиною. Про це свідчать, крім наведених із слов'янських мов, збережені діалектизми й давні (праслов'янські) гідроніми з відповід-

¹² *Иллич-Свитыч В. М.* Зазнач. праця.— С. 24–25.

¹³ Там же.— С. 25.

¹⁴ Там же.— С. 21–26.

¹⁵ *Гиндин Л. А.* Зазнач. праця.— С. 89.

¹⁶ *Півторак Г. П.* Українці: звідки ми і наша мова.— К., 1993.— С. 53.

¹⁷ Етимологічний словник...— Т. 5.— С. 565–566.

ною основою, для яких мотиваційна ознака «заглиблення, вибоїна, ємність» є досить актуальною. Пор., наприклад, укр. діал. *тиква* «посуд для молока»¹⁸ і назву р. *Тиква* в бас. Стиру, про яку Ілліч-Світич говорив, що її важко вивести від назви рослини з відповідною назвою¹⁹, хоч О. М. Трубачов не заперечував можливого зв'язку між ними²⁰. Такий зв'язок між апелятивом і семантично похідним гідронімом можна пояснити саме функціонуванням псл. **tyku*, *-ъve* «щось видовбане; вибита порожнина; посудина», яке включало і географічне значення «вибоїна в березі; заглибина, яма». Останнє могло сформуватися також унаслідок метафоричного перенесення на невелику річку назви посуду, який у давні часи переважно видовбувався з обрубків деревини. Пор. у зв'язку з цим споріднений географічний термін *потка* «ямка, лунка» в діалектах болгарської мови, центральноукраїнський гідронім *Тікич*, *Tykicz* (*Гнилий і Гірський*), який без урахування зв'язків його основи з псл. **tykati* залишався етимологічно не з'ясованим у фаховій літературі²¹, а також розвиток на ґрунті укр. *макітра* «вид глиняного посуду великого розміру напівсферичної форми з широким отвором» перен. ірон. «про голову людини» (як і в слові *тиква*) й діалектного географічного терміна зі значенням «улоговина»²², останній з яких широко відбився в топонімії та в гідронімії зокрема, де функціонують назви *Макітра*, *Макітри*, *Макітрина*, *Макітрища*, *Макортет*, *Макортеть*, *Макорти*, *Макотертина*, *Макотерть*²³.

Семантично й за способом номінації показовими в цьому плані є етимологічно не з'ясовані псл. **bъci* / **bъcъve* «діжка», «посуд», «русло» тощо, а також у ролі гідронімів споріднене **bъcъ*, рефлекс якого збереглися в південнослов'янських мовах і мають подібні значення: слн. *būc* «діжка», «польовий колодязь з дерев'яним зрубом», **boč* «т. с.», **beč* «посуд, посудина певної ємності», «джерело, обкладене каменем», серб. і хорв. **biča* «посудина для пиття», «тиква», слн. *būča* «тиква *Cucurbita pepo*», «посудина (з тикви)», «пузатий посуд, глечик», «шишка», а також похідне **bъcъka* «діжка»²⁴.

Отже, коли пізні праслов'яни й давні південнослов'янські народи зіткнулися з гарбузом, що в першу чергу служив для них природною ємністю (посудиною) з невеликим отвором і видовбаною серединою (м'якоттю), то вони використали на його позначення наявне у своїй мові слово **tyku* «щось видовбане; вибита порожнина; посудина». Згодом це значення звузилося до «посудина; гарбуз як різновид посуду» (пор., наприклад, звуження семантики псл. **rivo* «те, що випивається», **rosa* «вода, волога» в сучасних слов'янських мовах) і вже в старослов'янській мові **тыкы** стало позначати переважно плід відповідної рослини, можливо, під впливом почуття від греків подібної назви *σίκος*, *σίκνος*, яка спочатку була невідома північним слов'янам. Саме цим пояснюється відсутність назви *тиква* «гарбуз» у лужицьких і білоруських мовах та її балтійського відповідника.

Про сприйняття слов'янами тикви (гарбуза) насамперед як великого плода з порожньою серединою свідчить закріплена у звичаях частини з них символічна

¹⁸ Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики.— К., 1990.— С. 45.

¹⁹ Ілліч-Світич В. М. Знач. праця.— С. 26.

²⁰ Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины : Словообразование. Этимология. Этническая интерпретация.— М., 1968.— С. 62.

²¹ Див.: Лучик В. В. Автохтонні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя.— Кіровоград, 1996.— С. 46–48.

²² Словник української мови : В 11 т. / Гол. ред. І. К. Білодід.— К., 1973.— Т. 4.— С. 602–603.

²³ Словник гідронімів України / Гол. ред. К. К. Цілуйко.— К., 1979.— С. 337.

²⁴ Этимологический словарь славянских языков : Праслав. лекс. фонд / Под ред. О. Н. Трубачева.— М., 1976.— Вып. 3.— С. 107–109.

дія його вручання дівчиною тому, хто до неї сватається, як знак відмови вийти за нього заміж. Ця давня традиція зумовлена тим, що у слов'ян ще з язичницьких часів природно сформувалося вірування, згідно з яким будь-яка порожнина сприймалася як символ поганої прикмети: невдачі, втрати, нестачі, відмови в чомусь і т. ін., адже відсутність бажаного в посуді, коробі, скрині, яслах тощо нагадувала про нестачу, скруту, невдачу, які часто супроводжували первісну людину. Пор. поширені в слов'янських народів вірування, пов'язані з поверненням господарям після пригощання порожнього посуду (гличиків, горщиків, каструль і т. ін.), у який треба вкинути шматочок хліба, щоб у давальника не переводилися продукти й достаток; з пересіченням дороги іншою людиною, яка несе перед перехожим порожні відра, що сприймається ним як ознака невдачі, тому таких ситуацій уникають і, навпаки, задоволені від появи когось з повними відрами тощо.

У такому культурно-історичному контексті знаходить пояснення звичай вручати на знак відмови тому, хто сватається, якогось порожнього предмета або гарбуза (тикву), що також уявлявся з моменту його засвоєння у функції посудини як порожній усередині плід. Таке уявлення про порожні предмети чи пустий усередині плід закріпилося в поширених у слов'янських народів фразеологізмах з відповідними компонентами для вираження згаданого культурно-історичного значення: укр. *гарбуза дати* «відмовити тому, хто сватається», *гарбуза підсунути*, *давати гарбуза*, *печеного гарбуза піднести*, *піднести гарбуза* «т. с.»; *гарбуза дістати* «одержати відмову при сватанні дівчини; зазнати в чому-небудь невдачі, залишитися ні з чим» (пор. ще *гарбуза з'їсти* в другому значенні), *дістати гарбуза*, *одержувати гарбуза*, *потягти гарбуза*, *схопити гарбуза*, друга частина яких у загальному значенні невдачі для об'єкта дії є синонімічною виразу *піймати облизня* та його варіантам²⁵; болг. *дадоха ми тиква в рька*, п. *dać (dostać) kosza*, ч. *dát košem*, *dostat košik*, слц. *dostat' košom*, серб., хорв. *dati korpu* та ін.²⁶ Найвність фразеологізмів на позначення порожнього як символу поганої прикмети в усіх групах слов'янських мов свідчить про праслов'янський характер такого уявлення, з яким у частини слов'ян асоціюється й пізніше засвоєна тиква, назва якої спочатку стосувалася будь-якого предмета з порожниною всередині, а пізніше гарбуза, що мав відповідні ознаки насамперед як посудина для перевезення й збереження питної рідини й сипучих продуктів. Іншого пояснення символічному використанню тикви (гарбуза) у звичаї, пов'язаному з відмовою дівчини вийти заміж за хлопця, що сватається, знайти важко, як і важко пояснити значення внутрішньої форми назви *тиква* поза ознакою, що відбита в синонімічно вжитих словах на позначення порожньої коробки, корзини тощо. До цього ж семантичного ряду можна віднести ще один крилатий вислів з польської мови — *w tykwy z kim pyjść* «посваритися з ким-небудь», який О. Брюкнер не пов'язував з п. *tykwa* «гарбуз»²⁷. На нашу думку, цей вислів містить саме назву плоду з родини гарбузових, завдяки чому він імпліцитно виражає вказівку на описаний вище звичай, адже тиква як символ поганої прикмети у слов'ян цілком природно характеризує і сварку поміж людьми, делікатним різновидом якої можна вважати відмову дівчини тому, хто сватається.

Наведений ряд слов'янських фразеологізмів, що називають відмову дівчини при сватанні або будь-яку невдачу, підтверджує висловлене вище припущення

²⁵ Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови : В 2 т. — К., 1984. — Т. 1. — С. 136–137.

²⁶ Коваль У. Славянская етнофразеология ў дэрывацыйна-дыяхранычным аспекце. — Гомель, 1998. — С. 23–27.

²⁷ Иллич-Свитыч В. М. Знач. праця. — С. 26.

про відносно пізнє поширення в слов'ян гарбуза й слова *тиква* на його позначення, а саме приблизно перед розпадом праслов'янської єдності (на думку В. Ілліча-Світича, плоди цієї південної рослини проникли до слов'ян із Середнього Дунаю близько IV–V ст. н. е., звідки в IX–X ст. поширилися на північ і північний схід, у зв'язку з чим її назва, як добре усвідомлювана, не переносилася на інші рослини роду гарбузових²⁸), бо ще до його завезення спочатку на землі склавинів, а згодом венетів й антів у праслов'ян уже давно існувало негативне символічне уявлення про порожнє, на позначення якого використовувалося насамперед псл. **košъ* < **kosjo-* «кіш», споріднене з лат. *quālum* (< **quaslo-*) «плетений кошик» < іє. **kʷas-* «т. с.»²⁹ Що ж до укр. й бр. *гарбуз*, то воно є пізнім запозиченням у цих мовах на позначення кабака (тикви), а в російській — кавуна, яке з'являється в писемних пам'ятках української мови на місці нині діал. *тиква* у XVIII ст.³⁰

У зв'язку з походженням назви *тиква* «гарбуз» виникає питання про її співвідношення з формою *тика* (< псл. **tyka*) та про природу кореневого *-i-* в розгляданій основі деяких слов'янських мов і діалектів. Псл. **tyka* «встромлена в землю палиця, тичина» реконструюється на ґрунті п. *tyka*, *tyczka*, укр. *тичина*, діал. *тика*, бр. *тычка*, рос. *тычина*, тобто мов, що найпізніше засвоїли псл. **tyku* в значенні «гарбуз», яке південним і, можливо, надчорноморським слов'янам було відоме значно раніше³¹. Такий взаємозв'язок між паралельними праслов'янськими формами, які в семантичному плані подекуди зазнавали контамінації, можна пояснити морфологічною диференціацією функціонально різних утворень з генетично тотожною основою, у зв'язку з чим **tyku*, *-ъve*, подібно до **buku* «буква», **kroku* «кроква», **mьrku* «морква», **bruku* «бруква» позначало об'єкт дії, а **tyka*, подібно до **motyka* «мотика»³² чи спорідненого укр. *прутика* «дерев'яний кілок або залізний прут, шворинь, яким прикріплюють волове ярмо до дишла»³³, — інструмент дії, хоч чіткого закріплення відповідних значень за *i-*основами та *a-*основами в слов'янських мовах не спостерігається.

Етимологізування псл. **tyku*, *-ъve* в гнізді **tykati* дозволяє пояснити ще одне складне явище — наявність голосних *-и-* та *-і-* в різномовних та діалектних рефлексах цієї основи, що важко було зробити у зв'язку з гр. *σίκος*, *σίκοος* «огірок» (до речі, змішування назв належних до родини гарбузових огірка й тикви у слов'ян не спостерігається, що посередньо також свідчить про малу ймовірність запозичення ними слова **tyku*, *-ъve* з грецької мови, звідки вони перейняли іншу назву — **αγυρος* «огірок», букв. «незрілий, зелений плід»³⁴). Ідеться про те, що природу голосного *-і-*, наприклад, у слн. *tikva* «гарбуз» зазвичай пояснювали через зведення цього слова до згаданого гр. *σίκος*, *σίκοος*, у якому зазначений звук представлений. Але природно виникає питання: чому інші південнослов'янські мови, які не менше контактували з грецькою, містять у своїй основі голосний *-и-*? Відповідь стає очевидною, якщо врахувати в них фонетичну структуру дієслівних та іменних рефлексів, що зводяться до псл. **tykati*: пор. болг. *тикам* «штовхати, тикати» і *тиква*, ст.-сл. *тыкати* й *тыкы*, слн. *tikati* та *tikva*³⁵. Подібне фонетичне варіювання рефлексів основи **tyk-* спостерігається і

²⁸ Там же.— С. 26, 23.

²⁹ Етимологічний словник...— 1985.— Т. 2.— С. 451–452.

³⁰ Там же.— 1982.— Т. 1.— С. 472; Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови.— К., 1992.— С. 270.

³¹ Див.: Ілліч-Світич В. М. Зазнач. праця.— С. 25.

³² Етимологічний словник...— 1989.— Т. 3.— С. 521.

³³ Словник української мови.— 1977.— Т. 8.— С. 59.

³⁴ Етимологічний словник...— 2003.— Т. 4.— С. 153.

³⁵ Там же.— 2006.— Т. 5.— С. 566.

в діалектах української мови: пор. поліс. *тичка* й *тічка* «очищена від пагонів до вершини і загострена на товщому кінці гілка затикати в землю»; *патик* і *патік* «загострена паличка затикати в землю», згадувані форми гідроніма *Тукіч* і *Тікич*³⁶. Природа цього власне слов'янського явища криється, очевидно, в тому, що сформовані на основі іє. **tūk-* «встромляти», «штовхати», «тикати; засовувати», «торкатися», «дотик», «укол, прокол, вістря, колочка» та ін. з довгим і коротким -*и*-³⁷ згадувані праслов'янські дієслівні форми *tykati, *тъknoti, згідно з фонетичними законами слов'янських мов і діалектів, давали відповідні рефлексии кореневих голосних: псл. *-*у*- > аналогічної якості -*у*- (укр. -*и*-, рос. -*ы*-), а псл. *-*ъ*- як редукований з невизначеною артикуляцією міг реалізуватися в діалектах слов'янських мов фактично в будь-якому голосному повного чи неповного творення³⁸, у тому числі в нульовому звуці: пор., наприклад, споріднені похідні в українській мові з -*и*-, -*і*-, -*о*-, -*а*-, нулем звука³⁹. Саме цією обставиною пояснюються часткові відмінності між голосними в слов'янських похідних, що зводяться до дієслівного кореня **tyk-* / **тъk-*, рефлексии якого з різними ступенями вокалізації зазнавали певної контамінації, зокрема семантичної після розвитку в псл. *тыку, -*ъѵе* значення «гарбуз; посудина з гарбуза для збереження й перенесення питної рідини та сипучих продуктів».

Отже, активно вживане в праслов'янській мові *тыку із широкою семантикою «щось видовбане; штучно чи природно вибита порожнина, яка служить певною ємністю; посудина» (< *tykati, *тъknoti < іє. **tūk-* «встромляти; штовхати; тикати, засовувати; торкатися і т. ін.»), звуживши свою семантику, закономірно поширилося на відповідно оброблений плід гарбуза, запозичений пізніми праслов'янами насамперед як природна посудина від південних народів (греків, римлян, фракійців), у яких ця середземноморська рослина вирощувалася переважно для харчових потреб. Тому грецька, латинська та інші назви гарбуза, незалежно від їхньої етимології, розглядаються зазвичай у мотиваційно-семантичних зв'язках з овочами (огірками, кабаками, смоківницею тощо), а слов'янська *тыква* «гарбуз; посудина» — переважно з порожніми всередині речами, що за язичницькими віруваннями символізують невдачу, неприємність, погану прикмету, внаслідок чого разом з давнішим у такій функції псл. **koš-* «плетений кошик» вона закріпилася в низці етнокультурних фразеологізмів на позначення відмови дівчини тому, хто до неї сватається, або будь-якої іншої невдачі.

V. V. LUCHYK

ORIGIN OF THE OLD SLAVONIC NAME *ТЫКУ, -*ЪѵЕ*

Two main versions have been formed in modern Linguistics concerning the origin of the name *тыква* / pumpkin which exists in different groups of Slavonic languages: 1) Old Slavonic *тыку, -*ъѵе* is explained in accordance with the Greek *σίκος*, *σίκοος* «cucumber»; 2) Old Slavonic *тыку directs to *tykati «to push; to hit; to poke; to touch». The first etymology is more spread, but is quite unstable from the formal phonetic view. The second one is more formally than semantically proved, that is why is taken into account more rarely. The article investigates the autochthon origin of the name *тыква* / pumpkin in accordance with the Old Slavonic *tykati. For that new dialect, onomastic and cultural evidences in Ukrainian and other Slavonic languages are used.

Key words: pumpkin, to poke, name, Old Slavonic, origin, etymology.

³⁶ Лучик В. В. Знач. праця.— С. 47–48.

³⁷ An Indo-European comparative dictionary / By Stuart E. Mann.— Hamburg, 1984–1987.— P. 1452.

³⁸ Пор.: Козлова Р. М. Структура праславянського слова : Праслав. слово в генет. гнезде.— Гомель, 1997.— С. 22.

³⁹ Етимологічний словник...— Т. 5.— С. 565–566.